

УДК 261. 2

С. М. Зражевський,*аспірант Державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”*

НЕОЯЗИЧНИЦТВО ЯК ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ХХ–ХХІ СТ.

Автор розглядає неоязичництво як феномен масової культури та релігійного буття. Дослідником визначаються витoki цього явища, його об’єктивний характер, подається аналіз характерних рис неоязичництва. У статті розглядаються особливості українського неоязичництва, аналізуються його характерні особливості.

Ключові слова: неоязичництво, релігія, феномен, модернізація

Неоязычество как феномен религиозной культуры ХХ–ХХІ веков

Автор рассматривает двоеверие как феномен массовой культуры и религиозного бытия. Автором определяются истоки этого явления, его объективный характер, даётся анализ характерных черт неоязычества. В статье рассматриваются особенности украинского неоязычества, анализируются его характерные особенности.

Ключевые слова: неоязычество, религия, феномен, модернизация.

Neo-paganism as the phenomenon of religious culture of XX–XXI ages

In the article an author examines neo-paganism as the phenomenon of mass culture and religious life. An author is determine the sources of this phenomenon, him objective character, the analysis of the personal touches of neoyazichnictva is given. In the article are examined the features of Ukrainian neo-paganism, analyzed him characteristic features.

Keywords: neo-paganism, religion, phenomenon, modernization.

Глобальні соціокультурні трансформації початку ХХІ ст. радикально модифікують канву індивідуального та суспільного життя, проблематизуючи звичні світоглядні орієнтири, традиційні системи цінностей і усталені моделі самоідентифікації. Виникає ціла низка альтернативних соціокультурних побудов, спрямованих на досягнення та підтримання традиційної духовно-моральної рівноваги людського і соціального життя. Однією з таких альтернатив виступає комплекс специфічних процесів і явищ, які умовно позначаються як неоязичництво. Зростаюча актуальність вивчення цього феномену зумовлена передусім тією обставиною, що в умовах глобальної со-

ціальної універсализації і транзитивності неоязичницької тенденції на-рошують свій культурно-релігійний потенціал.

Якщо проблеми традиційного двовір'я досить повно досліджені і описані в сучасній науковій літературі, то неоязичництво досліджено наукою в значно меншій мірі. Дослідженню українського неоязичництва присвячені роботи Т. Беднарчика, О. Гуцуляка, А. Колодного, Г. Лозко, О. Тупик, Т. Хміль, в яких доведено, що синкретизм язичництва та нашарованого на нього “згори” християнства утворив своєрідне явище, яке можна назвати київським православ'ям.

Разом із тим, дослідження в цьому напрямі мають бути продовжені, що визначає мету цієї статті – розширити межі вивчення неоязичництва, висвітлити його характерні риси.

Історію розвитку неоязичництва можна розділити на дві “хвилі”. Виникнення обох хвиль багато в чому обумовлено одними й тими ж факторами: в першу чергу, зростанням національної самосвідомості і кризою традиційної релігійності. Перша хвиля охоплює неоязичництво з моменту його виникнення до Другої світової війни.

Неоязичництво виникає як масовий феномен у ХІХ ст. і стосується в першу чергу релігійної культури Заходу.

Слід зазначити, що в цей час нації намагаються вирішувати проблеми визначення національної ідеї, в тому числі і шляхом релігійного пошуку. Найбільш це характерно для Росії, Німеччини та Сполучених Штатів Америки. В Англії чи Франції, де подібних проблем практично не виникало, криза традиційної релігійності виражалася в першу чергу у зростанні інтересу до окультизму або сектантства.

Німецьке неоязичництво дало світу нову систему ворожіння по рунах, створену Гвідо фон Листом, яка нині подається як нібито автентична традиція, що йде з глибини століть. Вплинуло воно і на філософію: творчість Ф. Ніцше в чималому ступені пронизана саме язичницьким духом. Ніцшеанська свобода: надлюдина Ніцше, як і язичник, повинна стояти “по той бік добра і зла”. “Надлюдина для Ніцше подібна Богу-батькові. В його образі зливаються незліченні пантеони язичницьких богів і образ Єдиного Бога” [11, с. 74].

У США ж неоязичництво просто не могло мати успіху, оскільки у нього не було бази в минулому через недовгу історію цієї держави, а тому релігійний сплеск швидко повернув у бік “класичного” сектантства. Єдина велика спроба створити релігію на нібито споконвічно американському ґрунті призвела до створення мормонізму, який спирався на християнство, а в підсумку не зміг стати національною релігією і відмовився від будь-яких претензій на цю роль [12].

Друга хвиля неоязичництва розпочалася після закінчення Другої світової війни та набула особливої сили у 60-х рр. ХХ ст. Воєдино склалися “студентські революції” з їх недовірою до звичної культури, криза довіри до науки, новий виток кризи традиційної релігійності, визнання існування екологічних проблем, прагнення до екзотики і навіть новий сплеск фемінізму. Таким чином, епоха постмодерну наклала певний відбиток на формування неоязичництва.

Ці загальносвітові процеси не обминули і Україну, де однією з характерних особливостей сучасної релігійності є комплекс рис, притаманних християнству та язичництву, що виявляється у феномені неоязичництва, хоча в його виникненні та розвитку, на думку автора, переважає не стільки культурологічний, скільки духовний контекст.

Українське неоязичництво або рідновірство (від поняття “рідна віра”, під яким послідовники цього руху розуміють прадавні етнічні вірування та засноване на них власне віровчення) – специфічна новітня релігійна течія, що набула свого поширення в Україні із здобуттям нею державної незалежності. Перші спроби відродження дохристиянських вірувань в Україні відбуваються ще у 1934 р. Ці ідеї були перенесені їхнім основоположником Володимиром Шаяном до країн західної діаспори, де й відбувалося подальше формування їх у самостійну релігійну течію.

У 60-80-х рр. ХХ ст. саме в її середовищі здійснювалося ідеологічне й організаційне оформлення рідновірства. Із середовища української діаспори неоязичницькі ідеї були привнесені до нашої держави, чому сприяли об’єктивні умови.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. національне самовизначення і державотворення українського народу стало об’єднуючим фактором для більшості національно свідомих українців. Українофільство та український націоналізм стали загальною модою. Усюди можна було зустріти людей з жовто-блакитними прапорами, які співали українських пісень, були вдягнені у вишиті сорочки, розмовляли українською мовою. Усі прояви національної свідомості позначилися на підвищенні зацікавленості людей в історії України, народних звичаях, піснях і т. п. Україна відчула потребу переорієнтуватися з прагнень далекого “світлого майбутнього” на своє історичне минуле, усвідомити свою причетність до своїх слов’янських прашчурів. Виникла проблема пошуку національної самоідентифікації. Формування спільного національного ланцюга свідомості, який поєднував давніх слов’ян із сучасними українцями, було чимось подібним до вшанування культу предків.

Тотальна зацікавленість України у минулому спонукала людей звертатися до всього традиційно українського. Зокрема – до “народної” віри своїх пращурів, створюючи все нові й нові неоязичницькі громади.

Починаючи з 1991 р., громади неоязичників уже офіційно реєструються в Україні. У 90-х рр. ХХ ст. відбувається стрімке поширення рідновірського руху, зумовлене, насамперед, піднесенням національної самосвідомості українців і прагненням частини інтелігенції мати власну етнічну віру.

Релігійні організації язичницької основи в Україні займають 0,35 % від загальної кількості релігійних організацій, а за кількісним показником становлять 126 одиниць [10].

Неоязичництво (або рідновірство) в Україні представлене багатьма релігійними течіями. Зокрема: “Рідною вірою”, “РУНВірою”, “Ладовірою”, “Ягновірою”, орантійцями тощо [36]. Всіх їх об’єднує спільна мета – відродити дохристиянські вірування українців. Причому деякі з неоязичників зберегли пантеїстичний світогляд, деякі ж, навпаки, сповідують монотеїзм. Однією з причин популярності неоязичницьких громад в Україні (кількість прихильників неоязичництва сьогодні сягає мільйона) є їхня орієнтація на ствердження національної ідеї, на національне самовизначення України, на відродження всього справді українського, позбавленого іншокультурних нашарувань. Тобто руйнівною силою неоязичництва виступає ідеологія національного самовизначення. Політика скеровує релігію. Все це – і необхідність глибоко вивчати дохристиянські вірування слов’ян, і вміння переосмислити та адаптувати давню релігію до сучасної України, і здатність аргументовано й переконливо відстоювати свої позиції та активно брати участь у сучасному суспільно-політичному житті України – робить неоязичництво релігією елітарною, релігією української інтелігенції.

Ладовіра – це неоязичницька течія, ідейно оформлена у публікаціях Ю. Шилова та О. Шокала. В її основі лежить концепція українського світу як духовної та геоетнічної цілісності. Організаційно ладовіри не об’єднані, тому частина з них – незалежні, а інші відвідують якунебудь неоязичницьку громаду.

Собор рідної віри як одна з течій українського неоязичництва виник у 1994 р. на Вінниччині. Послідовники Собору вважають своїми ідейними провідниками В. Шаяна, М. Шкавритка, Л. Силенка, С. Коряцького. Праці усіх цих пророків у цілому утворюють цілісне вчення, поширити яке покликаний Собор.

РУНВіра – це одна з форм сучасної релігійності українців, засновником (пророком) якої став Л. Силенко. Він дещо реформував полі-

теїстичну дохристиянську віру і запропонував монотейстичну систему поглядів на світ. За цією концепцією, єдиний бог – Дажбог – виступає свідомістю світу, святою правдою, вічною енергією несвідомого і свідомого буття. Основні положення РУНВіри викладені у книгах “Мага Віра” і катехізисі “Повчання. Пісні. Молитви”. Послідовники РУНВіри об’єднані у 42 громади по всьому світу. Духовним центром РУНВіри є собор святої Матері України поблизу Нью-Йорка.

Рідна віра – це самостійний напрям в українському язичництві, започаткований у 1934 р. В. Шаяном. У своїй книзі “Віра Предків наших” він пропонує українцям повернутися до етнічної релігії – до дохристиянських вірувань українського народу і, частково, до двовір’я. За кордоном найпотужнішою їхньою громадою є рідновіри при святині Дажбожій у Гамільтоні (Канада). В Україні ж існує кілька десятків громад. Однією з провідних є київська громада “Православ’я” (духовний керівник – Г. Лозко). Діяльність “Православ’я” базується на книгах “Волховник” (виклад віровчення) та “Правослов: молитви до рідних богів”, обрядовому календарі “Коло Свароже” та часописі “Сварог”.

Останні – РУНВіра і Рідна Віра – найбільш популярні й впливові неоязичницькі об’єднання в Україні.

Провідні релігієзнавці України прираховують нововідтворене українське язичництво до неорелігій. Проте це викликає обурення самих язичників.

Звернімося до робіт голови і духовного провідника Об’єднання Рідновірів України Галини Лозко. На її погляд, неорелігії – це один із способів модернізації (чи, навпаки, архаїзації) існуючих релігій. Вони часто є еkleктичною сумішшю кількох релігій чи теософських ідей. За способом створення вони, як і світові, є штучними, тобто мають своїх засновників чи основоположників. На думку дослідника, неорелігії є власними інтерпретаціями релігійного вчення, пропущеного через призму світогляду автора-засновника. Неорелігії, як і світові релігії, також мають схильність до світового панування, поширюються в усі країни шляхом місіонерства, створення міжнародних центрів тощо. До неорелігій Г. Лозко відносить “Розу миру”, Церкву Муна “Єднання світового християнства” і т. ін.

На противагу неорелігіям існують релігії етнічні. Зокрема, українське язичництво як сукупність релігійних вірувань у їхньому еволюційному розвитку, які побутували на теренах України. Цими віруваннями є: “релігія племен найдавнішої доби, які прийнято вважати предками українців як в етнічному, так і в культурно-історичному планах; релігія східно-слов’янських племен Київської Русі до прийняття

нею християнства; народно-побутова релігійність, що існувала паралельно з християнством протягом тисячоліття; сучасне відроджене язичництво. У вужчому розумінні – це традиційна релігія українців” [5, с. 101].

Рідновірське вчення ґрунтується на переосмисленні давніх слов’янських обрядів. Обряди, які дійшли до нас, безумовно, багато в чому були змінені в умовах двовір’я. І язичницьке, і християнське перетворилося на однаково рідне, однаково успадковане від пращурів, однаково традиційне як колядування на Різдво, дарування крашанок на Великдень, важливість вогню під час відправи (перехід від багаття до свічок), окурювання присутніх ладаном і багато чого іншого. Для людини з таким синкретичним, двовірним світоглядом християнство стає невіддільним від язичництва, тому під час виконання того чи іншого обряду вона просто не помічає “шов”, де поєднуються, входять одна до одної, ці релігії. Тому спроба побудувати на українській обрядовості чітку теософську систему приводить до навіть неусвідомленого (хоча й такого небажаного!) запозичення з обох релігій. Так, одним з основних постулатів такого переосмисленого язичництва стало положення про його монотеїстичність. “Багатобожжя – етнічна релігійно-світоглядна система, у якій Бог єднаючий і багатопросяний” [2].

На сьогоднішній день рідновірство залишається невід’ємною й оригінальною складовою українського релігійного і культурного простору, чим привертає до себе увагу науковців різних напрямків та суспільства в цілому.

Це явище глибоко національне за своєю суттю. “Весь понятійний апарат був використаний і перенесений до християнства зі старої віри, оскільки і наука, і філософія, і мистецтво все ще залишалися рідновірськими”, – пише Галина Лозко [6].

Співзвучну цій позицію висловлює і О. Шуба: “Історія свідчить, що для перехідного періоду між релігійними системами, що змінюють одна одну, характерне “двовір’я”, бо залишки попередньої релігії ніколи швидко й непомітно не зникають” [14, с. 20].

Двовір’я – це внутрішній синтез нової та старої віри [14, с. 71]. Два світогляди, які виникли в результаті поєднання традиційного язичницького й нового християнського (Г. Булашев називає їх “церковним” і “народно-двовірським” [1, с. 42]), поступово змішуються, утворюючи єдиний, цілісний світогляд, більшою мірою православний, ніж язичницький. А. П. Голуб наголошує на тому, що двовір’я ні в якому разі не було паралельним співіснуванням християнства і язичництва, не було механічним поєднанням світоглядних систем, і зазначає, що

провідну роль у сучасному світогляді українця відіграє християнство, для якого язичництво стало підґрунтям [3, с. 13]. Більше того, як підкреслює І. Кривелев, сенс християнської догматики, яка принципово не відрізнялася від язичницьких вірувань, зручно пов’язувався з ними і вкладався до загальної системи [4, с. 351].

Як пише І. Огієнко, двовір’я у нас перетворилося на національне вірування та національний звичай [9, с. 325]. Зі сказаного випливає, що у сучасному релігієзнавстві термін “двовір’я” є досить умовним. Якщо під цим терміном розуміти поєднання язичницько-християнських вірувань, обрядовості, звичаєвості, то в українській релігійності можна вважати синкретичними такі явища: поєднання язичницького й християнського світоглядів, паралельне виконання язичницьких і християнських обрядів, отождоження богів язичництва з християнськими святими, надання язичницькій міфології та символіці християнського забарвлення, застосування у християнському богослужінні язичницьких атрибутів, обрядів і культів, переосмислення релігійної лексики та надання їй негативного семантичного значення християнською церквою тощо.

Але, як зазначає дослідник М. Маторін, термін “двовір’я”, який використовують для характеристики синкретичного світогляду народу, не є правильним. Це поняття, фактично, не відповідає тому явищу, яке воно позначає. Адже “злиття язичництва й християнства не є механічним, це, скоріше, синкретизований, але водночас цілісний світогляд” [8, с. 13].

На сучасному етапі діалогу язичництва і християнства можна спостерігати “відповідь” язичництва, яка міститься у своєрідному нашаруванні язичницьких нововідтворених елементів на християнське, вже тисячоліттям усталене тло [15, с. 161].

Цей процес є характерним не тільки для України, а й для багатьох інших країн, де також виникають релігійні течії з явними ознаками язичництва.

Відродження етнічних релігій зараз набуває все більшої та більшої популярності в світі. Так, в Англії звертаються до друїдизму та давньої традиції чаклунства, у Греції – до давньогрецької політеїстичної релігії, у Німеччині відроджують арійський рух, у США – рідні американські релігії індіанців, рух Вікка, Асатру тощо. Крім того, слід сказати про неоязичницькі рухи Литви та Латвії, які стали однією з найбільш активних і організованих сил у Європі. В Україні ж існують громади послідовників Л. Силенка, В. Шаяна, прихильників прадавніх дохристиянських вірувань українського народу.

В цілому, взаємодію двох релігійних систем можна уявити як своєрідний “діалог культур”. Саме до цього поняття звернувся культуролог Ю. М. Лотман, коли змальовував механізм взаємовпливів візантійської та давньоруської культур [7].

Він зазначав, що при наявності двох культур (“транслятора” та “приймача”), одна з них у першій “репліці” передає іншій свої культурні здобутки. Друга ж культура, акумулювавши та усвідомивши їх як свої, через певний час “відповідає”, самоутверджуючись та претендуючи на своє центральне місце по відношенню до культури-транслятора.

За умов, коли на потужний і давній шар язичницької світоглядної системи “зверху”, часто насильницькими методами, насаджувалося християнство, його було штучно поставлено на позиції культури-приймача.

Стоячи на цих позиціях, автор вважає, що протягом століть на теренах України відбувалася поступова християнізація язичництва, яка призвела до часткового витіснення язичницьких елементів з духовного до побутового життя, до освяченого традицією мистецтва вести домашнє господарство, оздоблювати будинок і одяг, здійснювати певні обряди на свята. Цей “побутовий” шар нині практично втратив своє вихідне символічне значення, перетворений із символічної дії на звичну дію. Та ж частина язичницьких елементів, яка не могла бути викоренена зі світогляду українського народу, набула нового сакрально-християнського значення, перейшовши з давніх язичницьких до нових християнських ритуалів.

“Відповіддю” на християнізацію язичництва на сучасному етапі стало оязичнення християнства – тобто адаптування до української неоязичницької традиції християнських елементів.

Після тисячі років панування християнства, хоч воно і мало в собі багато язичницького, створення неоязичницьких громад стало поштовхом до виникнення дворівневої системи “язичництво – християнство”. Тобто, якщо раніше два окремих релігійно-світоглядних шари наклалися один на один (у результаті чого язичництво було витіснено до побуту, а християнство набуло значення релігійної домінанти), то за тисячу років ці два шари дифузійнували. І нове накладання язичництва на цей синкретичний світоглядний пласт знову утворило двошарову систему. І як християнство входило до життя слов’ян, адаптуючись до звичного їм язичницького світобачення, так нині язичництво формується під впливом цього “християнського” шару, визначаючи таким чином обличчя сучасної української релігійності.

Разом із тим, сучасна наука ще не створила єдиної наукової концепції релігійного синкретизму, відповідно, подальші дослідження в

цьому напрямку повинні бути сконцентровані навколо проблеми ментальних основ цього феномену як об’єктивного підґрунтя його існування в релігійній народній свідомості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Булашев, Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Георгій Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 415 с.
2. Волхвина Зореслава. Родовід Богів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.svaroh.al.ru.
3. Голуб, А. П. Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен двовір’я: Автореф. дис. на здобут. н. ст. к. філос. н. / Андрій Павлович Голуб. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського державного університету, 1994. – 19 с.
4. Кривелев, И. А. История религий / Иосиф Аронович Кривелев // Очерки в двух томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1975. – 415 с.
5. Лозко, Г. С. Українська віра (українське язичництво) – етнічна релігія українців / Галина Сергіївна Лозко // Релігійна панорама. – К. : 2001. – № 8–9. – С. 99–102.
6. Лозко, Г. С. Українське язичництво і сучасність [Електронний ресурс] / Галина Сергіївна Лозко. – Режим доступу : www.svaroh.al.ru.
7. Лотман, Ю. М. Проблема византийского влияния на русскую культуру в типологическом освещении / Юрий Михайлович Лотман // Византия и Русь. – М. : Наука, 1981. – С. 152–174.
8. Маторин, Н. Программа для изучения бытового православия / Н. Маторин, Н. Невский. – Л., 1930. – С. 13.
9. Огієнко, І. Дохристиянські вірування стародавніх слов’ян / Іван Огієнко. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
10. Религиозная панорама Украины сегодня. Часть III. Этноконфессиональные образования, язычество [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.religion.in.ua/main/analitica/8816-religioznaya-set-ukrainy-k-2011-godu-chast-iii-yetnokonfessionalnye-obrazovaniya-yazychestvo.html>.
11. Шнейдер, Г. От атеизма к язычеству / Густав Шнейдер // Журнал “Дер философише глаубе” (Мюнхен). – 1987. – № 8. – С. 72–75.
12. Шнирельман, В. А. Неоязычество и национализм (східноєвропейський ареал) [Електронний ресурс] / Виктор Александрович Шнирельман. – Режим доступа : http://www.kolhida.ru/index.php3?path=_etnography/arts/&source=05.
13. Шуба, О. Православ’я і традиції національної культури / Олексій Шуба. – К. : Знання, 1989. – 48 с.
14. Шуба, О. Релігія в етнопанональному розвитку України / Олексій Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.
15. Jenkins, Ph. The Next Christendom: The Coming of Global Christianity / Philip Jenkins. – Oxford University Press, 2002. – P. 161.